

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Момчило САВИЋ

Филолошки факултет
Београд

ДА ЛИ СУ САЗРЕЛИ УСЛОВИ ЗА НАСТАНАК ЈЕДНЕ БАЛКАНСКЕ ГРАМАТИКЕ?

Наше време радо прелази на синтезу у разним научним дисциплинама, можда понекад и неоправдано, па се у вези с тим намеће и питање које смо поставили. Реч је, несумњиво, о послу који предстоји, те ће нека наша прелиминарна, мада доста субјективна разматрања показати докле се стигло на овом плану, какве су могућности за обављање поменутог посла, као и какве се тешкоће намећу при таквом раду.

Да се разумемо: говоримо о граматици савремених балканских језика. Али како је познато да су решења која не воде рачуна о дијакроном моменту само парцијална (не желимо рећи: и погрешна), ова граMATИКА би свакако полазила од историјских основа, које, опет, не би биле ни пресудне ни примарне. Идеја о таквој граматици није нова. Она се намеће сваком лингвисти који се бави двама по пореклу различитим балканским језицима, јер схвата да се у њима ради углавном о истим или сличним грамаТИЧКИМ обрасцима, при чему долази до употребе истоветних језичких калуца са различитом лексичком садржином. Мишљење које је у том смислу први изрекао још почетком прошлог века Јернеј Копитар непрестано све више долази до изражаја и обогаћује се новим доказима.¹ То је и навело групу лингвиста, у првом реду романиста, да током одржавања III балканолошког конгреса у Букурешту 1974. године посвети пажњу на једном незваничном састанку и питању састављања балканске грамаТИКЕ, и то тако што ће њене суштинске странице бити усмерене на синтаксу, односно на област у којој се језици овог подручја најупадљивије подударају.

¹ J. Копитар, Wiener Jahrbucher der Literatur 46. Wien 1829, 86.

Па, кад поново покрећемо ово питање, сматрамо за потребно да се најпре задржимо на ономе што је до данас урађено и што ће омогућити посао који предлажемо, уколико се уопште испостави да га је могућно обавити при данашњем степену достигнућа балканске лингвистике.

Међутим, пре него што пређемо на суштину морамо поставити још једно питање: шта се подразумева под појмом „балкански“? Да ли је реч о појму Балканског полуострва како га виде географи, који су га на неки начин целовито омеђили, дакле о појму који се тешко поклапа са неким другим видовима стварности ових простора, или о региону који се — у нашем смислу — само унеколико подудара са географским појмом Балкана, јер обухвата — на основу лингвистичких и неких других прилаза проблему — добрим делом и Малу Азију и неке просторе Јужне Италије и Сицилије, нарочито ако имамо у виду турски, као релативно нови балкански језик, или арбрешки, који је у историјски догледном периоду унет на Апенинско полуострво са балканских простора. С друге стране, нека подручја која се географски уклапају у Балканско полуострво излазе из његовог опсега са лингвистичког и још са неких других аспеката.

Најме, испоставља се да је термин „балкански“ доста неадекватан да би се њиме обухватила одређена суштина коју би требало да садржи, односно коју ми под тим термином подразумевамо. Овај термин, турског порекла и релативно нов, дошао је као захтев да се обележи извесна стварност. Али колико год да није срећно изабран, рекли бисмо да није ни мање садржајан него термин „Европски југоисток“, који је последњих година узео широко маха, и то најпре у крутовима оних балканолога који су желели да укажу на неки начин на припадност појединих земаља и народа овој скупуни, мада је реч о територијама и народима који, гледано чисто географски, никако не могу да се уклопе у Балкан. Па, ако поведемо рачуна о миграцијама које су стално, понекад и неприметно, потресале ове просторе, стичемо утисак да је термин „Европски југоисток“ унеколико погоднији него старији израз „балкански“. Али је и поменути термин само делимично прихватљив, јер ни сам не указује на суштину коју жели да означаи: ако, с једне стране, обухвата некадашњу Дакију, тј. територију северно од Дунава, што би могло да се укључи у термин, пошто је реч о европској области, онда је, с друге стране, тешко тим истим термином обухватити и Малу Азију, која — како јој и име каже — није Европа, а опет по много чему припада овој скупуни. Напоследку, термин „Европски југоисток“, како га употребљавају балканолози, сасвим је произвољан. У том смислу су инструктивне и речи читаоца једног београдског дневног листа који је доставио редакцији допис у коме каже да се балканске земље не могу сматрати „Европским југоистоком“, јер тај термин, гледано логички (а у првом реду географски), може да се односи

једино на пространства Кавказа, тј. на области које повезују Црно море и Каспијско језеро.

Уосталом, тешкоће око омеђавања балканских простора са лингвистичког и још неких других аспеката намеће се и код изучавања најстаријих историји познатих периода. Према томе, остајемо при условном термину „балканоки“, који смо ставили и у наслов овог рада, настојећи да њиме као етикетом означимо извесну суштину коју су имали пред очима и други балканолози, а у првом реду они чији је поглед усмерен на лингвистичке проблеме.

Ако већ говоримо о балканској прамањаци, морали бисмо да укажемо и како стоји са одговарајућом научном литературом, неопходно за обављање одређеног посла. Синтеза је немогућна без одговарајућих аналитичких радова. У том смислу — да дамо само два примера — наводимо врло касну појаву двеју лингвистима корисних књига које су угледале светлост дана 1960. године, и то *Geschichte der serbokroatischen Sprache* (аутор Иван Поповић)² и *Storia della lingua italiana* (аутор Bruno Migliorini) [Бруно Миљорини],³ чије недостатке — ако желимо да их видимо — треба тражити првенствено у помањкању радова који третирају поменуто подручја, тако да су аутори више пута били принуђени да дају извесне уопштене или недовољно проверене закључке.

А како стоји на плану који нас интересује? Да ли данас има довољно радова о односима језика са овог простора, што би могло да послужи замишљеној синтези, и то у наше време, када је појава нових лингвистичких праваца и метода отворила широке могућности? (Рада је усмерен најчешће на танане анализе на плану једног одређеног језика, док је компаративно сагледање умногоме занемарено, уколико добрим делом није замењено контрастивном анализом).

У настојању да одговоримо на поменуто питање рећи ћемо да пред очима имамо синтезу синхроног стања, те предлагемо да се будућа траматика позабави националним језицима са наших простора, и то: српскохрватским, бугарским, македонским, румунским (са његовим историјским дијалектима), албанским, грчким и турским. Што се тиче других језика или говора који се чују у већој мери на истим просторима, као ромски, јерменски и јеврејско-шпански, они нису национални, мада би искуства која пружа њихово изучавање била драгоцене за сагледање заједничких појава у осталим балканским језицима. Па, како се види, оваквим ставом искључили смо из балканске заједнице словеначки и мађарски, које неки сматрају балканским, као и језике и говоре нашег приморја, који су се развијали у околностима другачијим од оних у којима су стасали балкански језици. Уосталом, исто

² I. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.

³ B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze 1960.

такво мишљење заступали су — рекли бисмо — и сви ранији балканолози који су се компетентно заустављали на овој језичкој заједници као целини. Говорећи *grosso modo*, приметит ćemo да је наше интересовање везано за оне просторе Полуострва који су, ако издвојимо најдаљу прошлост, улазили најпре у оквиру Византије, а потом Османске Империје или бар у дужем периоду били под утицајем културних, политичких и економских прилика двеју поменутих држава, које, намећући се административно и хијерархијски, нису имале ни жеље ни снаге да мењају постојећу суштину. И баш услед таквих услова балкански народи су скоро у целости сачували своје језике (разуме се, уз оне утицаје који су везани за политичку и културну супериорност поред једноставне симбиозе).

Подвлачимо да разматрамо могућност синхроног сагледања одређеног питања. Самим тим је од другоразредног значаја у каквом односу стоји језик Пелазга према грчком, да ли је албански настао из трачког или илирског, да ли дачки и гетски представљају јединствен језик који носи два имена (као данас српски и хрватски) или два дијалекта једног језика, или — да кренемо даље — да ли у трачком и дачком треба видети два језика или само различите говоре истог језика итд. За нашу праматику таква питања су периферна. А кад смо већ на прохујалим миленијима, поменимо да је било и монографија које су имале за циљ да представе, са мало и недовољно убедљивих доказа, лингвистичку ситуацију древног Балкана.⁴ Па и лично смо се на једном другом месту подухватили задатка да дамо прилог овом проблему тиме што смо се осврнули на неке савремене реперкусије старих језика овог простора, посматрајући стари Балкан кроз савремену призму и настојећи да проникнемо у прошлост кроз садашњост.⁵

Питања која остављамо без одговора доћи ће на дневни ред тек ако се открију писани споменици, што је, бар данас, мало вероватно. И све ће то и даље пружати могућности за доношење разних хипотеза које ће се лансирати тенденциозно као научне истине са разним, најмање искључиво научним циљевима.

Према томе, иако немамо намере да обезвредимо таква истраживања (о неким од њих смо изrekli и најласкавија мишљења)⁶ која су се до данас сводила на врло корисне хипотезе у смислу тражења научне истине, од њих ћемо у нашем послу имати мале користи. А то је управо подручје које је привукло велики

⁴ Нпр., V. P. Nepoznak, *Palcobalkanske jazyki*, Moskva 1978.

⁵ Упор. наш прилог *Les anciennes langues balkaniques et leurs répercussions modernes*, који се налази у штампани у Актима Симпозијума о тракологији, одржаног новембра 1981. године у Палма де Мајорки, као и румунски превод истог текста, објављен у *Bulletin européen — Noi Tracii*, XI, br. 91, 1982, 1—3.

⁶ Видети наше приказе у *Balkanica XII*, Београд 1981: Ariton Vraciu, *Limba traco-getilor* и Josif Constantin Dragan, *Noi, Tracii*.

број посленика, историчара, археолога и других. А за лингвисту је од свих таквих истраживања мало користи. Шта вреди што ће нам историчар или археолог (свеједно) савршено описати огњиште, живот, занимање, религију и друштвене односе некадашњег становништва ових области ако не знамо којим је језиком оно говорило?

То су, дакле, моменти, који не иду у прилог послу чије обављање предлажемо.

Ако се упустимо у појединачне балканске језике, констатоваћемо да је на области њихових праматика урађено прилично, мада још увек недовољно. А такви недостаци се најчешће примећују кад је реч о истраживањима појединих говора и дијалекага у којима се изванредно читава алоглотски утицај, везан најчешће за традиционални билингвизам или плурилингвизам, какав је на овим просторима често свакодневан и на најужем терену. И баш ови подаци, најчешће периферни и обично необјашњени у поменутим граматикама појединачних језика, пружају драгоцен материјал балканологу. Реч је о језицима који су, сем грчког, били и остали без дуже и значајније културне традиције — како су већ приметили добри познаваоци лингвистичких прилика на Балкану — те се пре може говорити о узајамностима него о утицају једног језика на други, што се може потврдити и са многих нелингвистичких аспеката. А уколико има и утицаја у правом смислу речи, они се овде срећу тек у другом плану.

На овом месту ваља приметити да ће балканолог добити далеко корисније податке из синтетичних дела која третирају румунски или албански језик него из сличних синтеза које имају за предмет грчки или један од словенских језика Балкана. Изузетак од овог правила представља — говоримо само на основу оних синтеза које смо имали у рукама — већ поменута књига *Geschichte der serbokroatischen Sprache* Ивана Поповића, која је развој српскохрватског језика изложила у оквиру коезистенције са суседним словенским и несловенским језицима, као и *Историја македонског језика* Блажета Конеског,⁷ која је указала на посебне димензије, како словенске тако и балканске. Али то је за балканолога недовољно у поређењу са подацима које пружају румунске и албанске граматике, које — имајући у виду да се први документи на њиховим језицима јављају сасвим касно — настоје да изнађу објашњење позивајући се на лингвистичку ситуацију у суседству. Удаљен од романске скупине која се развијала у другојачијим условима, румунски је у балканској средини добио посебну физиономију и претрпео снажан утицај словенског, који му је вековима био језик и цркве, и државе, и књижевности. Албански, са своје стране, настао и стасао на Балкану, уз снажан утицај језика који су вековима живели на његовој периферији и

⁷ Б. Конески, *Историја македонског језика*, Београд — Скопје 1986.

у симбиози с њим, представља, као и румунски, изузетно плодно поље за балканолога.

Развој који су достигла балканолошка истраживања после другог светског рата, постојање низа институција за изучавање ових питања у балканским и другим земљама, низ часописа које оне објављују, четири балканолошка конгреса одржана у овом релативно кратком периоду као и пети који ускоро предстоји у Београду — све то говори да се на овом пољу урадило много. Међутим, пада у очи да је највећи део реферата на балканолошким скуповима, као и највећи број публикација са ове области, посвећен историјским питањима, археологији и подручјима која стоје на периферији лингвистике, а посебно имају мало додира са периодом за који је заинтересована балканска граматика. Напослетку, ретки су радови који разматрају одређено лингвистичко питање у свим балканским језицима.

Што се тиче синтезе материјала са ове области, прву књигу све врсте објавио је Кр. Sandfeld [Кр. Сандфелд] на данском 1926. године као *Balkanfilogien*, да би 1930. године доживела француско издање као *Linguistique balkanique*. Она је годинама остала непревазиђена, те је 1968. године доживела друго, неизмењено француско издање.⁸ Једини нови покушај на овом плану представља прилог из 1975. године чији је аутор [Хелмут Вилхелм Шалер], Helmut Wilhelm Schaller, *Die Balkansprachen*.⁹ Поднаслови поменутих синтеза, од којих је први *Méthodes et résultats* а други *Eine Einführung in die Balkanphilologie*, говоре о скромности њихових аутора, али не умањују вредност самих дела. Па, не упуштајући се овом приликом у суштинске разлике између два дела која временски раздваја близу пола столећа,¹⁰ поменимо једино да је нова синтеза настала на темељу оних лингвистичких достигнућа која су се у међувремену испољила, добрим делом захваљујући и појави нових лингвистичких праваца. Истакнимо само да је Sandfeld своју синтезу усмерио на питања синтаксе и фразеологије, док је Schaller доста простора дао и фонетици, указујући и на овом плану на подударност између неких балканских језика. У његовом делу нашли су места и најнужнији историјски подаци и карактеристике свих балканских језика, па је посебно истакнута и лингвистичка стварност која је дошла до изражаја тек после другог светског рата, а коју је својевремено уочио још и Сандфелд (мислимо на афирмацију македонског језика).

Враћајући се сада на питање које смо поставили, дужни смо да дамо и одговор који не може никако бити категоричан нити представљати обавезу, али сматрамо да ће унеколико указати на

⁸ K. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, 242.

⁹ H. W. Schaller, *Die Balkansprachen*, Heidelberg 1975, 207.

¹⁰ Упор. наш приказ H. W. Schaller, *Die Balkansprachen*, *Balkanica X*. Београд 1979, 244—247.

потребу обављања једног посла или бар на постојање интересовања за њега.

По нашем мишљењу, балканска граматика би у многоме морала да се користи искуствима која су понудиле две претходне синтезе. После обавезног увода и посебних поглавља посвећених појединим језицима (са нешто више историзирања него што је то учинио Schaller), она би имала да размотри на заједничком плану њихове фонетске (Schaller је показао извесну иницијативу у том смислу), морфолошке и, у првом реду, синтаксичке подударности (понекад би се могло говорити и о морфосинтаксичким подударностима). Што се тиче синтаксичког (или морфосинтаксичког) плана, на њему је много више подударности него што би се рекло на основу двају поменутих дела, те он заслужује нарочиту обраду, како се из године у годину показује и на основу нових радова. Ту је понекад реч, бар у појединим језицима, и о замени једног синтаксичког система другим или о њиховом преклапању, што је наступило као резултат извесне језичке стварности. У вези с тим је од суштинског значаја и фразеологија која далеко више везује балканске језике него што се обично мисли. У неким случајевима имамо посла с начином мишљења који није европски.

Ова граматика, међутим, не би смела да остане без речника, при чему не мислимо искључиво на грађење речи, које се понекад обавља истим суфиксима у више језика различитог порекла, већ и на изванредан лексички фонд који је присутан у свим балканским језицима или у највећем броју њих са истим семантички незнатно промененим значењем. Овај последњи моменат, иако излази из опсега граматике, морао би још боље да покаже по каквих је лексичких интерференција дошло у балканским језицима. Ту не мислимо само на грчке речи које су ушле у многе балканске језике захваљујући хришћанству и културном престижу или на низ оријенталних речи и израза, унетих путем ислама и османлијске доминације, већ и на општебалканске речи које су понекад прихватила и два поменута језика. Ово је утолико значајније и захтева хитан рад зато што се лексика балканских језика убрзано мења под утицајем струја и иновација које постепено али незадрживо продиру са Запада. А етимолошки речници балканских језика, чак и кад их има, непотпуни су и недовољни.¹¹

Нека нам је дозвољено да на крају дамо у том смислу и једно екстралингвистичко запажање: у нашем детињству било је могућно добити бозу, па и салеп у свакој србијанској паланци, док их данас нема ни у неким оријенталним посластичарницама Истанбула и Анкаре, у којима су их полиснуле *cola-cola* или *persi-*

¹¹ То вреди, нпр., за Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga i srpskog jezika I—IV*, Zagreb 1971—1974, који представља велики допринос раду на овој области, иако је пре реч о материјалу за речник него о речнику.

-cola. Усудили бисмо се да у вези с тим приметимо да је тих промена, и у том смислу, све више, и то не само на лексичком, већ и на синтаксичком плану, мада овај последњи захтева искусно око лингвисте који ће га запазити.

Па, имајући у виду све ове моменте, као и залагање нових младих генерација балканолога чије је интересовање усмерено на лингвистички план, надамо се да се на појаву балканске граматике неће чекати толико колико се чекало на појаву двеју ранијих синтеза. Услови углавном има.